

Janusz KALIŃSKI¹

KIEDY ZACZEŁO SIĘ ODRADZANIE GOSPODARKI RYNKOWEJ W POLSCE?

Streszczenie

Autor broni tezy o decydującym wpływie na kształt gospodarki polskiej na przełomie XX i XXI wieku reform ekonomicznych podjętych przez, pierwszy po II wojnie światowej, demokratyczny rząd kierowany przez Tadeusza Mazowieckiego. Odmawia racji wskazującym na pierwszorzędną rolę reform podjętych przez ostatni rząd komunistyczny Mieczysława Rakowskiego.

Słowa kluczowe: reformy gospodarcze, Mieczysław Wilczek, Leszek Balcerowicz, transformacja systemowa

WHEN DID REBIRTH OF MARKET ECONOMY START IN POLAND?

Summary

The author defends the thesis that the economic reforms introduced by the first post-World War II democratic government in Poland, led by Tadeusz Mazowiecki, exerted a decisive influence on the shape of the Polish economy at the turn of the twentieth and twenty-first centuries. He refutes the opinion that it was the reforms undertaken by the last communist government of Mieczysław Rakowski were of greater importance.

Key words: economic reform, Mieczysław Wilczek, Leszek Balcerowicz, systemic transformation

DOI: 10.15290/ose.2015.01.73.01

1. Wstęp

W dwudziestopięciolecie głębokiej transformacji ustrojowej w Polsce pojawiły się zróżnicowane opinie na temat momentu startu do przywrócenia gospodarki rynkowej. Silny był nurt przypisujący decydującą rolę ostatniemu rządowi komunistycznemu z Mieczysławem Rakowskim i jego ministrem przemysłu Mieczysławem Wilczkiem. Wielu polityków i publicystów opowiadało się za przywróceniem „ustawy Wilczka”, która, ich zdaniem, miałaby ozdrowieńczy wpływ na problemy współczesnej gospodarki. Z podobnymi opiniami występowali autorzy części literatury naukowej i popu-

---

¹ Prof. dr hab. Janusz Kaliński – Kolegium Ekonomiczno-Społeczne, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie; e-mail: jkalins@sgh.waw.pl.

laryzatorskiej. Podkreślając przełomową rolę ustaw gospodarczych z grudnia 1988 roku, dezawuowali reformy pierwszego rządu demokratycznego, kierowanego przez Tadeusza Mazowieckiego, jakoby niedostatecznie liberalne. Równocześnie liczne były opinie negujące wartość reform podejmowanych w ostatnich latach rządów komunistycznych z punktu widzenia istoty gospodarki rynkowej. Warto zatem przedstawić fakty i logikę zmian w przełomowym 1989 roku i ich wpływ na kształt polskiej gospodarki na przełomie wieków.

2. Działania reformatorskie w gospodarce władz PRL w latach osiemdziesiątych XX wieku

Podjęcie reform gospodarczych było efektem kryzysu gospodarczego i ruchów społecznych związanych z powstaniem NSZZ „Solidarność”. Prace nad reformą zdominowała, powołana we wrześniu 1980 roku przez Biuro Polityczne KC PZPR i rząd, Komisja do spraw Reformy Gospodarczej. Prace Komisji, w której czołową rolę odgrywał Władysław Baka, przyniosły rezultaty w lipcu 1981 roku, gdy opublikowano *Kierunki reformy gospodarczej* [*Kierunki reformy gospodarczej...*, 1981, s. 128]. W tym samym miesiącu dokument został zaakceptowany przez IX Nadzwyczajny Zjazd PZPR, który jednoznacznie określił granice zmian: *Reforma musi być zgodna z podstawowymi założeniami socjalistycznego systemu społeczno-gospodarczego* [IX Nadzwyczajny Zjazd..., 1981, s. 124]. Należy zatem z całą mocą podkreślić, że reformy były rozumiane przez władze jako działania w ramach systemu politycznego wykreowanego przez partię komunistyczną, w którym gospodarka oparta na własności państwowej podlegała bezpośredniej kontroli partyjno-biurokratycznego aparatu. Proponowane reformy nie mogły podważać podstawowych kanonów ustrojowych, a ich zadaniem było umocnienie słabnącego systemu ekonomicznego przez powierzchowne zmiany efektywnościowe.

Stan wojenny i pogłębiające się trudności ekonomiczne zahamowały działania reformatorskie. Ich ożywienie nastąpiło w 1987 roku, kiedy przygotowano *Tezy w sprawie II etapu reformy gospodarczej* [*Tezy w sprawie...*, 1987, s. I-II]. Zawarto w nich wolę likwidacji barier ograniczających rozwój różnych form przedsiębiorczości i zwiększenia roli mechanizmu rynkowego w gospodarce. Nie trudno zauważyć współbrzmienie *Tez* z retoryką polityki gospodarczej w ZSRR po objęciu władzy przez Michaiła Gorbaczowa. Radziecka *perestrojka* stanowiła wzór, a jednocześnie zakreślała granice reform gospodarczych w Polsce.

Postulat wspierania przedsiębiorczości prywatnej i zgodę na ograniczone otwarcie polskiej gospodarki na kapitał zagraniczny zawarto w przyjętym 11 lutego 1988 roku przez Sejm *Programie realizacyjnym II etapu reformy gospodarczej* [*Program realizacyjny...*, 1988, s. I-III]. Nowe elementy polityki gospodarczej spotkały się z silnym oporem ze strony grup zachowawczych w kierownictwie państwa. Ich wyrazem była *Ustawa z dnia 11 maja 1988 roku o nadzwyczajnych uprawnieniach i upoważnieniach dla Rady Ministrów* [Dz. U. 1988, Nr 13, poz. 98]. Ustawa wzmocniła system centralnego kierowania gospodarką i elementy „ręcznego sterowania” istotnie ograniczające, wprowadzoną w 1981 roku, samorządność przedsiębiorstw.

Odmiennej kierunek reformowania upadającej gospodarki centralnie kierowanej przyniosło objęcie we wrześniu funkcji premiera przez Mieczysława Rakowskiego, powszechnie ocenianego jako partyjnego liberala. Podczas ośmiu miesięcy rządów Rakowski starał się wdrożyć rozwiązania drugiego etapu reformy, a tym samym doprowadzić do ustanowienia w gospodarce polskiej, wzorem radzieckiej *pierestrojki*, systemu mieszanego. Systemu pozostawiającego pod nadzorem komunistycznych władz państwa podstawowe sektory gospodarki i poddającego niektóre elementy życia gospodarczego regulom rynkowym, ożywianym przez rozszerzenie roli sektora prywatnego.

Program gospodarczy rządu Rakowskiego został rozwinięty w *Planie konsolidacji gospodarki narodowej* [*Plan konsolidacji gospodarki...*, 1988, s. 43], czyli pakiecie ustaw gospodarczych przyjętych przez Sejm na przełomie 1988 i 1989 roku. Wprowadziły one nowe regulacje w sferze: centralnego kierowania gospodarką, opodatkowania, funkcjonowania i finansów przedsiębiorstw państwowych, bankowości i systemu dewizowego. Szczególne znaczenie miały dwie ustawy z 23 grudnia 1988 roku, które stawiały sobie za cel wzmoczenie przedsiębiorczości i zasilenie jej kapitałem zagranicznym. Ustawa o działalności gospodarczej zrównała prawa podmiotów państwowych, spółdzielczych i prywatnych zarówno pod względem prawnym, jak i w dostępie do kredytów oraz reglamentowanych dóbr. Wprowadziła również daleko idącą swobodę w zakresie form i rodzajów prowadzonej działalności, co znalazło znamienny wyraz w sformułowaniu jej artykułu 4: *Podmioty gospodarcze mogą w ramach prowadzonej działalności gospodarczej dokonywać czynności oraz działań, które nie są przez prawo zabronione*. Ustawa zniosła ograniczenia liczby zatrudnionych pracowników w przedsiębiorstwie prywatnym oraz uniezależniła proces zatrudnienia od pośrednictwa organów państwowych. Podmioty gospodarcze mogły na zasadzie dobrowolności zrzekać się, a także niezależnie od typu własności podlegały jednolitym zasadom opodatkowania. Jedynie nieliczne dziedziny działalności (11) nadal podlegały koncesjonowaniu (m.in.: wydobywanie kopalń, handel bronią, produkcja spirytusu), natomiast zdecydowana większość wymagała tylko zgłoszenia do ewidencji działalności gospodarczej w terenowych organach administracji państwowej. Ustawa otworzyła drogę do samodzielnej działalności gospodarczej, opartej na ryzyku własnym przedsiębiorcy [*Ustawa z dnia 23 grudnia 1988 roku...*, 1988].

Druga fundamentalna ustawa – o działalności gospodarczej z udziałem podmiotów zagranicznych – stworzyła bardzo korzystne warunki kapitału obcego. Zniosła górną granicę udziału kapitału zagranicznego w spółce, wprowadziła swobodę transferu zysku dewizowego, umożliwiła zwolnienie od podatku dochodowego przez trzy lata oraz dała swobodę zatrudniania i wynagradzania pracowników [*Ustawa z dnia 23 grudnia 1988 roku...*, 1998].

Przełomowe wydarzenia polityczne pierwszej połowy 1989 roku (Okragły Stół, wybory parlamentarne) nie zahamowały prób utrzymania przez tracące grunt władze zasadniczych elementów gospodarki centralnie kierowanej przy jednoczesnym wdrażaniu mechanizmów rynkowych. Potwierdziły to obrady gospodarcze Okragłego Stołu, które koncentrowały się na trudnych warunkach bytowych ludności i zagrożeniach, jakie niosły reformy rynkowe. Kwestie systemowe znalazły się w części V *Stanowiska w sprawie polityki społecznej i gospodarczej oraz reform systemowych*, przyjętego na zakończenie obrad Okragłego Stołu [Baka, 1999, s. 226-247]. Część ta, zatytułowana *Nowy ład eko-*

nomiczny, zapowiadała: rozwój samorządności i partycypacji pracowniczej, swobodne kształtowanie się struktury własnościowej, rozwój stosunków rynkowych i konkurencji, likwidowanie pozostałości systemu nakazowo-rozdzielczego i ograniczenie planowania centralnego. Jak pisał wybitny znawca polskiej transformacji Tadeusz Kowalik, w koncepcjach gospodarczych Okrągłego Stołu: (...) *zmierzano – mniej lub bardziej świadomie – w kierunku jakiejś hybrydy, gospodarki mieszanej* [Kowalik, 2009, s. 49].

Ostatnim dokumentem władz komunistycznych zapowiadającym dalsze reformowanie gospodarki były przyjęte przez Radę Ministrów 30 czerwca 1989 roku, a więc już po przegranych wyborach parlamentarnych, *Założenia programu gospodarczego na lata 1989-1992* [*Założenia programu gospodarczego...*, 1989, s. 1-2]. Zostały one opracowane w Ministerstwie Finansów, przy udziale doradców z Banku Światowego i Międzynarodowego Funduszu Walutowego, jako podstawa programu dostosowawczego niezbędnego do uzyskania przez Polskę pomocy zagranicznej.

W *Założeniach* dominowała problematyka stabilizacji gospodarczej i poprawy warunków bytowych ludności przy udziale pomocy i kapitałów zagranicznych. Kwestie systemowe znalazły się pod hasłami restrukturyzacji gospodarki i wdrażania mechanizmów rynkowych. Zasadniczym kierunkiem zmian była zapowiedź przekształcenia przedsiębiorstw państwowych w spółki akcyjne Skarbu Państwa z możliwością sprzedaży akcji podmiotom gospodarczym i osobom fizycznym. W tym celu miała powstać giełda papierów wartościowych. Jednocześnie utrzymano szereg ograniczeń uniemożliwiających prywatyzację dużych przedsiębiorstw państwowych na drodze kapitałowej. Przedsiębiorstwa wysoce materiałochłonne i energochłonne miały być zlikwidowane, a ich majątek przejęty przez Skarb Państwa. Z części majątku państwowego zamierzano wydzielić własność komunalną, będącą podstawą odrodzonego samorządu terytorialnego [*Założenia programu gospodarczego...*, 1989, s. 2].

W *Założeniach* znalazła się zapowiedź rychłego zniesienia cen urzędowych na żywność i środki do produkcji rolnej oraz urzędowych taryf na samochodowe przewozy pasażerskie. Z początkiem 1990 roku miały być zlikwidowane pozostałe ceny urzędowe. Zapowiadano wprowadzenie podatków PIT i VAT oraz ujednoczenie, dotychczas różnicującego sektor państwowy i prywatny, podatku od nieruchomości oraz uzyskanie wewnętrznej wymiennalności złotego.

Do czasu zakończenia misji rządu Rakowskiego wprowadzono jedynie wolne ceny na produkty rolne. Od września 1989 roku inicjatywa w sferze zmian w gospodarce przeszła w ręce demokratycznego rządu Tadeusza Mazowieckiego i jego wicepremiera gospodarczego Leszka Balcerowicza.

3. Niedostrzegane i niedoceniane ograniczenia systemowe

Przedstawione powyżej akty reformatorskie, a zwłaszcza ustawy grudniowe, często są przywoływane jako dowód na podjęcie przez władze komunistyczne głębokich działań liberalizacyjnych w gospodarce, a nawet zwiastujące „koniec gospodarki realnego socjalizmu” w Polsce. Tezę taką wyeksponowali Maciej Baltowski i Maciej Miszewski w tytule podrozdziału ważnej książki o transformacji systemowej w Polsce [Baltowski, Miszewski, 2006]. Powtórzył ją trzy lata później Baltowski, tytułując fragment

książki: *Rząd Mieczysława F. Rakowskiego – koniec gospodarki socjalistycznej* [Baltowski, 2009, s. 287]. Z kolei Dariusz T. Grała twierdził że *Założenia programu gospodarczego na lata 1989-1992* inaugurowały „kapitalistyczną gospodarkę mieszaną” [Grała, 2005, s. 324-325].

Tezy naukowców wyostrzyli niektórzy ekonomiści w tekstach publicystycznych. W 2008 roku Andrzej Sadowski z Centrum Adama Smitha napisał, że ustawy grudniowe dały *najwięcej wolności gospodarczej polskim przedsiębiorcom* [Sadowski, 2008]. Autor na początku 2014 roku, w związku z wydarzeniami na Ukrainie, przedstawił dla tego państwa receptę na problemy gospodarcze w postaci „kontrewolucji straganów”². Przy okazji wyartykułował, że w Polsce: *Wolność gospodarczą przywrócona jeszcze przez autorytarny reżim miała nieporównywalnie donioślejsze znaczenie dla gospodarczego skoku cywilizacyjnego niż rok później przyjęty program nowego rządu* [Sadowski, 2014]. Instytucyjny kolega Sadowskiego – Ireneusz Jabłoński wieścił: *Ustawa o działalności gospodarczej z 1988 roku była najbardziej wolnorynkowym aktem gospodarczym w ówczesnej Europie i stała się podstawą polskiego cudu gospodarczego* [Sadowski, 2008]. W 2013 roku Michał Żóławiński na portalu „Bankier” zaskakiwał: *(...) władza ludowa, która przez 45 lat budowała nad Wisłą socjalizm, jedną ustawą przekreśliła niemal cały swój «dorobek» na tym polu* [Żóławiński, 2013]. Podobne opinie pojawiały się także wśród niektórych polityków. Znany z kontrowersyjnych poglądów, Janusz Korwin Mikke na początku 2012 roku twierdził: *Rola tzw. ustawy Wilczka – znacznie większa niż rola 11 ustaw uchwalonych rok później w ramach realizacji «planu Balcerowicza» – jest od 20 lat pomniejszana* [Mikke, 2012].

Wychwalając po latach zasługi rządu Rakowskiego na polu gospodarczym, pomijano milczeniem zasadnicze ograniczenia jego reform, które zderzały się z obowiązującymi pryncypiami ideologicznymi. Dla ukazania kontekstu reform z końca PRL jest niezbędne sięgnięcie do ówczesnych dokumentów i piśmiennictwa. O pryncypiach władz komunistycznych jednoznacznie mówił w sejmie, przed przyjęciem ustaw grudniowych, szef ministra Wilczka, wicepremier Ireneusz Sekuła: *Nie decyduje bowiem i nie będzie decydował o poziomie polskiej gospodarki sektor prywatny. Chcemy oczywiście stworzyć mu szansę wzmożonej konkurencji, lepszego, bardziej elastycznego zaspokajania zróżnicowanych i rozproszonych potrzeb. Sektor prywatny powinien dominować w tych dziedzinach, gdzie własność państwowa nie ma większych szans na sukces, na przykład w niektórych usługach* [Sekuła, 1989, s. 4].

Stanowisko Sekuły współbrzmiało z tezami Biura Politycznego Komitetu Centralnego PZPR dyskutowanymi na X Plenum KC PZPR na przełomie 1988 i 1989 roku, które brzmiały *Partia opowiada się za rozwojem wielosektorowej gospodarki narodowej przy zachowaniu dominującej skali własności społecznej. Pozostanie ona podstawą socjalistycznych stosunków społecznych oraz fundamentem rozwoju kraju*. W tezach zapewniano o tworzeniu stabilnych warunków rozwoju sektora prywatnego, ale podkreślano: *Nie oznaczają to reprivatyzacji, lecz szerokie produkcyjne wykorzystanie środków finansowych ludności, pomysłowości i przedsiębiorczości ludzkiej* [X Plenum KC PZPR..., 1989, s. 59].

Analogiczne stanowisko przyjął Komitet Centralny PZPR w trakcie przygotowań do rozmów Okrągłego Stołu. W specjalnie przygotowanym dokumencie-instrukcji na-

---

² Pojęciem tym określił Sadowski następstwa „ustaw Wilczka” dla gospodarki polskiej związane z szybkim rozwojem prymitywnych form handlu.

pisano: *Nieprzekraczalną granicą jest utrzymanie decydującej przewagi społecznej własności środków produkcji w różnych formach (państwowa, komunalna, spółdzielcza, zespolowa), warunkującej podstawowe socjalistyczne wartości ustrojowe (...)* [Stanowisko w kwestii reform politycznych..., 2002, s. 15]. Ograniczenie przemian własnościowych stanowiło także ważny element *Założeń programu gospodarczego na lata 1990-1992*, w których deklarowano: (...) *sprzedaż lub wydzierżawienie osobom prywatnym małych i obecnie nierentownych zakładów produkcyjnych i usługowych, w tym przede wszystkim: małych obiektów handlowych, aptek, lokali gastronomicznych, małych hoteli i obiektów turystycznych, zakładów usługowych, małych zakładów produkcyjnych* [Założeń programu gospodarczego..., 1989, s. 2].

Stanowisko władz partyjnych znajdowało odzwierciedlenie w artykułach zamieszczanych w organie teoretycznym i politycznym KC PZPR „Nowe Drogi”. Na początku 1989 roku młody ekonomista Edward Golachowski pisał: *Nie można jednak zapominać, że własność prywatna jest tylko swoistym uzupełnieniem polskiego sposobu gospodarowania opierającego się na własności państwowej* [Golachowski, 1989, s. 63]. W artykule datowanym na 30 sierpnia 1989 roku prezentującym tezy nowego programu, tracącej władzę, PZPR pisano: *Polsce potrzebna jest gospodarka wielosektorowa i efektywna. W związku z tym partia popiera powstawanie nowych przedsiębiorstw prywatnych, jak również sprzedaż osobom prywatnym nieefektywnie wykorzystywanego majątku państwowego. Działania takie byłyby realne i szczególnie efektywne w obszarze handlu i usług dla ludności* [Borowski, Ulewski, 1989].

W pochwałach reform Rakowskiego-Wilczka jest także pomijany fundamentalny fakt utrzymania do czasu rządu Mazowieckiego obowiązującego zapisu konstytucyjnego, który w artykule 11, pkt. 1 jednoznacznie stwierdzał, że *Podstawę ustroju społeczno-gospodarczego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej stanowi socjalistyczny system gospodarczy, oparty na uspołecznionych środkach produkcji i socjalistycznych stosunkach produkcji* [Sokolewicz, s. 243]. Stosunek do artykułu 11 dobitnie wyrażał intencje władz komunistycznych i wyznaczał granice ich reform gospodarczych.

Nie trudno zauważyć, że władze PRL, zmuszone sytuacją gospodarczą i społeczną do kroków liberalizacyjnych, zdecydowanie zabezpieczyły fundamenty dotychczasowego systemu, a własność prywatną lokowały na marginesie niezmiennie dominującego sektora państwowego, będącego podstawą rządów. Ich stanowisko wyrażało ograniczenie reform do polskiej wersji Leninowskiego Nowej Polityki Ekonomicznej, a raczej współcześnie wdrażanej w Związku Radzieckim *perestrojki*, pod hasłem *odnowy*. Celem *odnowy* w gospodarce polskiej było odzyskanie równowagi, ale podobnie jak jej radzieckiej (wczesny i współczesny) wzorzec miała ona być posunięciem taktycznym, w długim okresie służącym utrwaleniu gospodarki centralnie kierowanej.

Podobny scenariusz był już realizowany pod koniec lat pięćdziesiątych, kiedy w rezultacie „polskiego października” umożliwiono rozwój prywatnego: przemysłu, rzemiosła, handlu i prywatnej gastronomii. Na fali odwilży politycznej w latach 1957-1958 liczba prywatnych zakładów przemysłowych wzrosła o 118%, a zatrudnienie o 142%, analogiczne wskaźniki w przypadku prywatnego rzemiosła wyniosły 41% i 61%, zaś liczba sklepów i zakładów gastronomicznych podniosła się o 62%. Jednak zapalone pod koniec 1956 roku „zielone światło” dla inicjatywy prywatnej już w połowie 1958 roku zostało zastąpione „światłem czerwonym”. Przyjęta wówczas przez sejm ustawa przywróciła ściśle koncesjonowanie prywatnej działalności gospodarczej. W rezultacie, w latach 1959-

-1960 liczba zakładów przemysłowych spadła o 11%, a zatrudnienie o 13%, analogicznie w rzemiośle o 2% i 1,5%, natomiast liczba sklepów obniżyła się o 15%, a zakładów gastronomicznych o 35% [Baltowski, 2009, s. 200; Baltowski, 2012; *Ustawa z dnia 1 lipca 1958 roku...*, 1958].

Szwedzki ekonomista Anders Åslund doskonale scharakteryzował przemiany w Związku Radzieckim pod wpływem Gorbaczowowskiej *perestrojki*. Wprowadzone tam w styczniu 1988 roku *Ustawa o Przedsiębiorstwach Państwowych*, a w maju *Ustawa o Spółdzielczości* sprawiły, że gospodarka przestała być planową, ale nie stała się gospodarką rynkową. Zmiany systemowe stworzyły warunki do uwłaszczenia, na drodze zakładania „spółek nomenklaturowych”, licznej grupy dyrektorów i funkcjonariuszy partyjnych, którzy z czasem stali się oligarchami rosyjskiej gospodarki. Oligarchowie, okreśłani we współczesnej literaturze mianem „kapitalistów przed kapitalizmem”, dążyli do korzystnego dla siebie kształtowania mechanizmów rynkowych, co w praktyce oznaczało ich limitowanie. Gorbaczowowskie reformy wprawdzie wywołały ducha przedsiębiorczości, lecz o patologicznych cechach, wyrosłego w warunkach równoległego funkcjonowania rozległego sektora państwowego i powstającego sektora prywatnego [Åslund, 2010].

W Polsce analogiczne możliwości przejmowania majątku państwowego dała uchwalona 24 lutego 1989 roku *Ustawa o niektórych warunkach konsolidacji gospodarki narodowej* [*Ustawa z dnia 24 lutego 1989 roku...*, 1989]. Ustawa zezwalała dyrektorowi przedsiębiorstwa państwowego oraz radzie pracowniczej „w gospodarczo uzasadnionych przypadkach” na wystąpienie do organu założycielskiego o przekształcenie przedsiębiorstwa w spółkę lub z wnioskiem o jego likwidację i oddanie składników mienia państwowego osobie fizycznej lub prawnej. Przepisy te umożliwiły ludziom związanym z aparatem władzy drenaż majątku państwowego. Były źródłem tworzenia „spółek nomenklaturowych” ułatwiających funkcjonariuszom państwowym i partyjnym łagodne przejście do systemu rynkowego – „zamianę władzy na własność” [Staniszki, 1990]. Według analiz Najwyższej Izby Kontroli, w końcu 1989 roku w sferze produkcji materialnej istniało 3500 spółek z udziałem przedsiębiorstw państwowych, w których działalność była zaangażowana połowa ich dyrektorów [Baltowski, 2009, s. 277].

4. Konsekwencje reform rządów Rakowskiego i Mazowieckiego

Nowe przepisy regulujące zasady działalności gospodarczej, w połączeniu z deklaracjami rządu Rakowskiego, doprowadziły do wyraźnego zwiększenia aktywności sektora prywatnego. Jego kwantyfikacja przyniosła rozbieżne rezultaty. Sadowski pisał, że zainicjowana w grudniu 1988 roku wolność gospodarcza: (...) *pozwoliła na stworzenie blisko dwóch milionów nowych firm. To one w ciągu następnych lat stworzyły blisko sześć milionów nowych miejsc pracy* [Sadowski, 2014]. Brak źródeł w cytowanym tekście każe sądzić, że są to obliczenia autora dotyczące niesprecyzowanego okresu i prawdopodobnie obejmujące „szarą strefę”. Tymczasem sam Rakowski twierdził, że w ciągu dziesięciu miesięcy po przyjęciu ustaw grudniowych powstało 126 tys. nowych przedsiębiorstw [Rakowski, 1991, s. 158]. Według danych autoryzowanych przez Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, w całym 1989 roku liczba podmiotów gospodarczych osób fizycznych (bez indy-

widualnych gospodarstw rolnych) wzrosła o ponad 240 tys. [*Podstawowe wskaźniki...*, s. 4]. Główny Urząd Statystyczny podawał przyrost podatników sektora prywatnego w 1989 roku o 168,3 tys. [*Rocznik Statystyczny*, 1990, s. 141], natomiast Paweł Glikman oceniał przyrost małych i średnich firm w latach 1989-1991 na 641 tys. [Glikman, 2000, s. 337].

Są to dane zdecydowanie odbiegające od podawanych przez Sadowskiego dla uzasadnienia wątpliwej tezy o przełomowych zasługach ministra Wilczka. Dwa miliony nowych firm (według Sadowskiego) czy 641 tys. (według Glikmana) mogły powstać tylko w wyniku synergii, jaką stworzyły ustawy grudniowe oraz nowe elementy polityki gospodarczej w ramach planu Balcerowicza. Nie do przecenienia były nowe warunki pobudzania działalności indywidualnej, które umożliwiły wprowadzenie demokratycznego systemu politycznego.

Przed powstaniem rządu Mazowieckiego zmiany systemowe zaznaczyły się w obszarze drobnej wytwórczości i w handlu wewnętrznym. W całym 1989 roku liczba podatników w rzemiośle podniosła się o 24% , a w usługach o 19%, równocześnie przybyło 12,7 tys. spółek prawa handlowego, 338 spółek z udziałem kapitału zagranicznego i 55 przedsiębiorstw zagranicznych. W handlu liczba prywatnych punktów sprzedaży, zazwyczaj drobnych, wzrosła o 67%, a zatrudnienie o 30%. Jednak udział prywatnych punktów handlowych w ogólnej sprzedaży detalicznej wynosił tylko niecałe 5% [*Rocznik Statystyczny*, 1990, s. 141, 418-419]. Zdecydowanie marginesową rolę odgrywał sektor prywatny w przemyśle, handlu zagranicznym i transporcie.

U schyłku lata 1989 roku współwystępowały instytucje i instrumenty ekonomiczne pochodzące z odmiennych systemów gospodarczych ze zdecydowaną przewagą ukształtowanych w gospodarce centralnie kierowanej. Swoista hybryda gospodarcza, której nie towarzyszyły zdecydowane działania stabilizacyjne, wbrew intencjom jej twórców, nie osłabiała, a wzmacniała zjawiska kryzysowe i problemy „gospodarki niedoboru”. Ich szczególnym wyrazem była hiperinflacja jesienią 1989 roku przy utrzymujących się głębokich niedoborach towarowych [Kaliński, 2009, s. 51].

Pogarszająca się sytuacja ekonomiczna dowodziła nieskuteczności cząstkowych reform inicjowanych przez władze komunistyczne. Niezmiennie dążyły one do utrzymania ekonomicznego fundamentu rządu, który tworzyła państwowa własność podstawowych segmentów gospodarki. Dopiero zasadnicze zmiany polityczne latem 1989 roku stworzyły warunki do skutecznych działań w gospodarce podjętych przez, pierwszy po II wojnie światowej, demokratyczny rząd.

W wygłoszonym 12 września *exposé* premier Mazowiecki wskazał dwa główne problemy, przed którymi stanęła Polska – przebudowa polityczna państwa i wyprowadzenie kraju z katastrofy gospodarczej. Podkreślił przy tym silne związki między demokratycznymi przemianami ustrojowymi a odbudową i rekonstrukcją gospodarki. Premier jednoznacznie stwierdził: *Rząd podejmie kroki inicjujące przejście do nowoczesnej gospodarki rynkowej wypróbowanej przez kraje rozwinięte* [Domarańczyk, 1990, s. 148]. Zadanie to przyjął wicepremier i minister finansów Leszek Balcerowicz przy udziale krajowych i zagranicznych doradców. W październiku 1989 roku został zaakceptowany przez Radę Ministrów „Program gospodarczy rządu – główne założenia i kierunki” [*Rząd ogłosił...*, 1989,

s. 1-4], a jego rozwinięciem był pakiet ustaw uchwalonych przez sejm pod koniec grudnia 1989 roku i na początku 1990 roku.

„Plan Balcerowicza” koncentrował się na działaniach stabilizacyjnych, głównie zwalczaniu inflacji oraz na zmianach systemowych, których szczególnym wyrazem była prywatyzacja. W wyniku wielokierunkowych działań stopa inflacji, która w 1990 roku wyniosła ponad 249%, spadła w 1991 roku do 60%, a od 1998 roku kształtowała się na poziomie jednocyfrowym (w ujęciu grudzień do grudnia roku poprzedniego). W sferze prywatyzacji przyjęto szereg jej ścieżek, których efektem była dość szybka zmiana struktury własnościowej gospodarki, szczególnie w przypadku przemysłu. W rezultacie zwiększył się odsetek zatrudnionych w sektorze prywatnym, w stosunku do ogólnego zatrudnienia, z 46% w 1989 roku do 71% w 2004 roku. Wówczas już blisko 99% jednostek gospodarczych reprezentowało własność prywatną [Kaliński, 2009, s. 52 i 64].

Zdecydowana polityka Balcerowicza i jego następców sprawiła, że po trudnych latach 1990-1991, kiedy notowano średnioroczny spadek PKB o 7,5%, od 1992 roku zarysowały się pozytywne trendy w gospodarce. Szczyt dobrej koniunktury wystąpił w latach 1995-1997, z przeciętnym przyrostem PKB w wysokości 6,6%. W 2004 roku realny poziom PKB z 1990 roku został przekroczony o blisko 63% [Kaliński, 2009, s. 94].

5. Podsumowanie

Reformy Rakowskiego-Wilczka tworzyły zręby kapitalizmu wywodzącego się i pozostającego w symbiozie z instytucjami gospodarki socjalistycznej. Juliusz Gardawski wskazywał na trzy jego źródła społeczne, reprezentowane przez: osoby, które tkwiły w sektorze prywatnym w latach gospodarki centralnie kierowanej (socjalistyczna inicjatywa prywatna); osoby, które były w stanie dokonać akumulacji pierwotnej jako pracownicy sektora państwowego oraz kadra administracyjna i partyjna systemu komunistycznego, która uwłaszczyła się majątkiem państwowym. Grażyna Skąpska, podejmując wątek etyczny nowej klasy, jednoznacznie wskazała jego „awanturniczo-handlarski” charakter, hołdujący „kulturze antyprawnej” wyrażającej się łamaniem prawa gospodarczego [Gardawski, 2013, s. 31 i 62]. Ten zdecydowanie wyostrzony obraz socjologiczny nowej klasy ukazywał zbieżność następstw polskiej *odnony z pierestrojką*, przy różnej skali zjawisk patologicznych.

Transformacja systemowa podjęta jesienią 1989 roku, z niekwestionowanymi osiągnięciami gospodarczymi, na które cień rzucały liczne problemy społeczne Polski, kształtowała odmienne, zbliżone do świata zachodniego oblicze kapitalizmu. Konieczne ucywilizowanie odradzającego się kapitalizmu następowało wraz z wdrażaniem poszczególnych elementów transformacji przez rządy Trzeciej Rzeczypospolitej reprezentujące różne orientacje polityczne. Powołano szereg niezbędnych instytucji tworzących i regulujących rynek, z których tylko niektóre były przewidywane w reformach władz komunistycznych. Podstawowym działaniem była prywatyzacja majątku państwowego, która racjonalizowała jego wykorzystanie i marginalizowała korupcyjną zależność gospodarki od polityków.

Liczne regulacje, z których część powstała w okresie przygotowań do wstąpienia Polski do Unii Europejskiej, ograniczyły żywiołowość zjawisk gospodarczych charakterystyczną dla 1989 roku. Odstąpienie od hasła przyświecającego „ustawom Wilczka”: „co nie jest zabronione jest dozwolone”, spotkało się z krytyką ortodoksyjnych liberalistów. Kierowano ją pod adresem zmian zainicjowanych przez Leszka Balcerowicza, bezzasadnie gloryfikując inicjatywy ostatnich polityków PRL, próbujących ratować system gospodarki centralnie planowanej przez wybiórcze aplikowanie instytucji i mechanizmów rynkowych.

Literatura

- Åslund A. 2010 *Jak budowano kapitalizm. Transformacja Europy Środkowej i Wschodniej, Rosji i Azji Środkowej*, Wydawnictwo „Książka i Wiedza”, Warszawa.
- Baka W. 1999 *U źródeł wielkiej transformacji*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Baltowski M. 2009 *Gospodarka socjalistyczna w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Baltowski M., Miszewski M. 2006 *Transformacja gospodarcza w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Borowski M., Ulewski K. 1989 *Program partii – propozycje i przemyślenia*, „Nowe Drogi”, nr 11/12.
- Domarańczyk Z. 1990 *100 dni Mazowieckiego*, Wydawnictwo Andrzej Bonarski, Warszawa.
- Gardawski J. 2013 *Wstęp. Jaki kapitalizm? Jacy kapitaliści? Wybrane propozycje teoretyczne*, [w:] *Rzemieślnicy i biznesmeni. Właściciele małych i średnich przedsiębiorstw prywatnych*, J. Gardawski (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Glikman P. 2000 *Zmiany strukturalne w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw w latach 1990-1998*, [w:] *Struktura gospodarki transformującej się. Polska 1990-1998 i projekcje do roku 2010*, A. Lipowski (red.), „Ziggurat”, Warszawa.
- Golachowski E. 1989 *Sektor prywatny w systemie własności w Polsce*, „Nowe Drogi”, nr 2.
- Grała D. T. 2005 *Reformy gospodarcze w PRL (1982-1989). Próba uratowania socjalizmu*, Wydawnictwo Trio, Warszawa.
- IX Nadzwyczajny Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, 14-20 lipca 1981 roku. Podstawowe dokumenty i materiały* 1981, Warszawa.
- Kaliński J. 2009 *Transformacja gospodarki polskiej w latach 1989-2004*, Szkoła Główna Handlowa, Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- Kierunki reformy gospodarczej: projekt: Projekty ustaw o przedsiębiorstwach państwowych, o samorządzie żalogi przedsiębiorstwa państwowego* 1981, Warszawa.
- Konstytucja PRL po nowelizacji w 1976 r.*, Dz. U. 1976, Nr 7, poz. 36.
- Kowalik T. 2009 *www.Polska Transformacja.pl*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa.
- Memoriał Stanowisko w kwestii reform politycznych, gospodarczych oraz ruchu związkowego – próba syntezy*” przygotowany przez Zespół Międzywydziałowy KC PZPR (10 października 1988 r.) 2002, [w:] *Polska 1986-1989: koniec systemu. Materiały międzynarodowej konfe-*

- renji, t. 3. Dokumenty*, „Trio”, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Mikke J. K. *Gdybym był dyktatorem w Polsce nie podpisałbym ustawy Wilczka. Dlaczego?* dokument elektroniczny, tryb dostępu: [<http://nczas.com/wiadomosci/polska/korwin-mikke-gdybym-byl-dyktatorem-w-polsce-nie-podpisałbym-ustawy-wilczka-dlaczego>], data wejścia: 14.03.2012].
- Prezes Rady Ministrów 1988 *Plan konsolidacji gospodarki narodowej na lata 1989-1990*, Warszawa.
- Program realizacyjny II etapu reformy gospodarczej przyjęty przez Sejm PRL uchwałą z 11 lutego 1988 r.* 1988 „Rzeczpospolita”, dodatek „Reforma Gospodarcza”, nr 127.
- Rakowski M. 1991 *Jak to się stało?*, „BGW”, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny 1990, 1990*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Rząd ogłosił program gospodarczy. Główne założenia i kierunki* 1989, „Rzeczpospolita” z 12 października.
- Sadowski A. *Plan Wilczka dla Ukrainy*, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [<http://www.rp.pl/artukul/9157,1090106-Plan-Wilczka-dla-Ukrainy.html>], data wejścia: 26.02.2014].
- Sadowski A. *Wprowadźmy ustawę Wilczka*, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [<http://www.wprost.pl/ar/148698/Sadowski-wprowadzmy-ustawe-wilczka/>], data wejścia: 26.02.2014].
- Sekula I. 1989 *Zamierzenia rządu w realizacji Planu Konsolidacji Gospodarki Narodowej i budżetu państwa na rok 1989*, „Finanse”, nr 1.
- Sokolewicz W. 1978 *Konstytucja PRL po zmianach z 1976 roku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Staniszki J. 1990 „*Political Capitalism*” in Poland, „East European Politics & Societies”, December.
- Tezy w sprawie II etapu reformy gospodarczej* 1987, „Rzeczpospolita”, dodatek „Reforma Gospodarcza”, nr 102.
- Ustawa z dnia 1 lipca 1958 roku o zezwoleniach na wykonywanie przemysłu, rzemiosła, handlu i niektórych usług przez jednostki gospodarki nieuspołecznionej*, Dz. U. 1958, Nr 45, poz. 224.
- Ustawa z dnia 11 maja 1988 roku o nadzwyczajnych uprawnieniach i upoważnieniach dla Rady Ministrów*, Dz. U. 1988, Nr 13, poz. 98.
- Ustawa z dnia 23 grudnia 1988 roku o działalności gospodarczej*, Dz. U. 1988, Nr 41, poz. 324.
- Ustawa z dnia 23 grudnia 1988 roku o działalności gospodarczej z udziałem podmiotów zagranicznych*, Dz. U. 1988, Nr 41, poz. 325.
- Ustawa z dnia 24 lutego 1989 roku o niektórych warunkach konsolidacji gospodarki narodowej*, Dz. U. 1989, Nr 10, poz. 57.
- X Plenum KC PZPR 20-21 grudnia 1988 roku, 16-18 stycznia 1989 roku. Partia w przemianach – przemiany w partii* 1989, Warszawa.
- Założenia programu gospodarczego na lata 1989-1992. Reforma gospodarcza* 1989, dodatek do „Rzeczpospolita” z 13 lipca.
- Żóławiński M. *Ustawa Wilczka – niedościgniony wzór sprzed 25 lat*, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [<http://www.bankier.pl/wiadomosc/Ustawa-Wilczka-niedoscigniony-wzor-sprzed-25-lat-3009722.html>], data wejścia: 26.02.2014].